

درآمدی بر برنامه ریزی تفریحگاه های توریستی

دکتر میر ستار صدر موسوی*

جواد دخیلی کهنمویی**

چکیده

صنعت توریسم به عنوان یک صنعت مولد اشتغال و درآمد، با سرعتی چشمگیر در حال گسترش است و بنا بر بعضی برآوردها به بزرگ ترین صنعت جهان در آینده نزدیک تبدیل خواهد شد. با توجه به تأثیر عمیق توریسم در اقتصاد و فرهنگ جهان امروز، بی توجهی به آن به معنی از دست دادن فرصت‌های کسب درآمد، ایجاد اشتغال و سایر مزایای بسیار مهم آن خواهد بود. علی رغم مزایای فراوان، این صنعت می تواند در صورت عدم برنامه‌ریزی و رشد کنترل نشده، علاوه بر زیان‌های اقتصادی، تأثیرات مخرب فرهنگی، اجتماعی و زیست‌محیطی به همراه داشته باشد.

یک بعد بسیار مهم در برنامه‌ریزی توریسم، برنامه‌ریزی برای ایجاد تفریحگاه های توریستی جهت ارائه تسهیلات گردشگری می باشد. برنامه‌ریزی تفریحگاه های توریستی شامل دو نوع برنامه‌ریزی فیزیکی (اقتصادی و زیست محیطی) و غیر فیزیکی (اجتماعی و فرهنگی) می باشد. این دو نوع برنامه‌ریزی باید توأمان صورت پذیرد.

جهت دستیابی به توسعه پایدار در امر برنامه ریزی تفریحگاه ها، توجه به برخی اصول از جمله مشارکت جوامع محلی، انعطاف پذیری برنامه، بهره برداری منطقی از منابع محلی، توجه به ظرفیت برد مکان و ارزیابی مستمر پیامدهای زیست محیطی و اجتماعی - فرهنگی ضروری است. با به کارگیری این اصول، امکان هدایت کنترل شده گردشگری

---

* استادیار گروه جغرافیا و برنامه ریزی شهری دانشگاه تبریز: smousavi@yahoo.com

** کارشناس ارشد جغرافیا و برنامه ریزی شهری

تاریخ وصول مقاله: ۸۳/۹/۲۸ - تاریخ تصویب مقاله: ۸۳/۱۱/۲۰

فراهم آمده و پیامدهای منفی آن به حداقل خواهد رسید. این مقاله سعی دارد ضمن ارائه درآمدی بر برنامه‌ریزی تفریحگاه های توریستی، اصول فوق را مورد بحث قرار داده و اهمیت توجه به آنها در برنامه ریزی تفریحگاه ها را بیان نماید.

واژگان کلیدی: برنامه‌ریزی، توریسم، تفریحگاه توریستی

مقدمه

صنعت توریسم به عنوان یکی از صنایع در حال گسترش، امروزه دارای آنچنان تأثیر عمیق در اقتصاد و فرهنگ جهان می باشد که بی توجهی به آن در هر کشوری به معنی از دست دادن فرصت های فراوان کسب درآمد، ایجاد اشتغال و سایر مزایای بسیار مهم این صنعت خواهد بود.

در سال ۲۰۰۰ بیش از ۶۹۸ میلیون نفر به یک کشور غیر از کشور خود مسافرت نمودند که در این میان حدود ۵۰۰ میلیارد دلار از این طریق عاید کشورهای میزبان گردیده است. علاوه براین، صنعت توریسم به طور مستقیم و غیرمستقیم باعث ایجاد اشتغال در این کشورها شده است. از دیگر مزایای اقتصادی توریسم می توان به متعادل کردن توسعه اقتصادی و اجتماعی در بین مناطق، تعدیل ثروت، توسعه نواحی روستایی دارای جاذبه های گردشگری و جلوگیری از برون کوچی جمعیت اشاره کرد. افزون بر مزایای اقتصادی، این صنعت می تواند مزایای اجتماعی و فرهنگی نیز داشته باشد.

با وجود این صنعت توریسم نیز همانند بسیاری از فعالیت ها، در صورتی که بدون برنامه‌ریزی و به نحو غیر عقلایی گسترش یابد، می تواند مخرب باشد. زیان های اقتصادی می تواند به صورت افزایش قیمت زمین، تغییر در ترکیب نیروی کار، تحمیل بار اضافی بر زیرساخت ها، ایجاد تورم و ایجاد شکاف اقتصادی بین مناطق مختلف یک کشور باشد. تأثیرات منفی فرهنگی و اجتماعی، تغییر ارزش ها، رواج بی بند و باری و شاید مهم تر از همه، تخریب محیط زیست و میراث تاریخی یک منطقه می تواند به عنوان نتایج زیانبار در اثر گسترش بی برنامه توریسم اتفاق بیفتد.

اثرات منفی توریسم منحصر به توریسم خارجی نیست و گردشگری داخلی نیز می تواند در صورت فقدان برنامه ریزی کما بیش همان تأثیرات را داشته باشد. برنامه‌ریزی می تواند با کاهش آثار منفی توریسم زمینه را برای توسعه پایدار آن فراهم آورد.

یکی از راهکارهای توسعه توریسم، ایجاد تفریحگاه های توریستی در توسعه متمرکز گردشگری است. این مقاله سعی دارد ضمن اشاره به مفاهیم برنامه ریزی توریسم، راهکارهای برنامه ریزی تفریحگاه های گردشگری، مکان یابی، شرایط توسعه فیزیکی و سایر مسائلی را که باید در ایجاد و توسعه تفریحگاه های توریستی لحاظ شود، بیان نماید.

برنامه ریزی توریسم

برنامه فرآیندی است که طی آن به هدف یا اهداف معینی رسیده می شود، یعنی مجموعه مدونی است از تصمیمات آگاهانه (حسین زاده دلیر، ۴۰: ۱۳۸۰).

گردشگری به واسطه ماهیت خود فعالیتی پیچیده و ترکیبی بوده و مستلزم مشارکت بخش های مختلف جامعه است و به همان میزان نیز اثرات گسترده ای در بر دارد. از همین رو گردشگری در هر مرحله و هر گام نیازمند برنامه ریزی و هماهنگی است و برای توسعه و مدیریت موفقیت آمیز آن، برنامه ریزی در کلیه سطوح از اهمیت خاصی برخوردار می باشد. در واقع بدون برنامه ریزی و اجرای دقیق برنامه و بدون وضع و اجرای قوانین و محدودیت های لازم، گردشگری می تواند به نحوی غیر عقلایی و مخرب توسعه یابد و به فساد یا نابودی همان چیزهایی منجر گردد که بر آنها پایه گرفته است.

دولت ها و دست اندرکاران صنعت توریسم از طریق برنامه ریزی می کوشند تا با ارائه ساختارهای مشخصی اطلاعات مربوط به توسعه این صنعت را جمع آوری و تجزیه و تحلیل کنند و مشخص سازند که چگونه می توان فرآیند توسعه را تحقق بخشید. فرآیند برنامه ریزی ایجاب می کند که سیاستگذاران همه جنبه ها و اثرات این صنعت را مورد توجه قرار دهند (پارسایان و اعرابی، ۱۳۷۷: ۳۹۵).

برنامه ریزی جهانگردی در سه سطح انجام می شود: در سطح ملی، منطقه ای و محلی. برنامه ریزی با سیاست های کلی توسعه جهانگردی، ساختار طرح ها و برنامه های عمرانی، امکانات استاندارد، عوامل بنیانی و همه عناصر و عوامل دیگری که برای پیشرفت جهانگردی و مدیریت آن ضرورت دارد، در ارتباط است. می توان در چارچوب برنامه - ریزی های ملی و منطقه ای برنامه های گسترده ای برای جاذبه های جهانگردی، گردشگاه ها و استراحتگاه ها، مقصدهای شهری و روستایی و دیگر اشکال پیشرفت جهانگردی گنجانید و پس از آن به تنظیم برنامه در سطح محلی اقدام نمود (محلای، صلاح الدین، ۱۳۸۱: ۲۱۱).

برنامه ریزی در سطح محلی باید بازتاب دهنده وضع برنامه ریزی در سطح ناحیه ای و ملی نیز باشد و یکپارچگی و همبستگی میان همه سطوح برنامه ریزی را حفظ نماید. سیاست ها و خط مشی های ملی باید در خط مشی ها و سیاست های ناحیه ای بیان شود و بازتاب پیدا کند (منبع پیشین: ۲۱۳).

صنعت توریسم و به تبع آن برنامه ریزی توریسم همواره دارای دو ویژگی عمده می باشد: اول این که نیازمند برنامه ریزی فیزیکی است که شامل ابعاد اقتصادی و زیست محیطی آن می شود و دیگر این که نیازمند برنامه ریزی غیر فیزیکی است که شامل ابعاد اجتماعی و فرهنگی آن می باشد و این دو نوع برنامه ریزی می بایست به صورت توأمان و به موازات هم باشند (حیدری چپانه، ۱۳۸۳: ۵۱). این دو نوع ویژگی در اهداف کلی برنامه ریزی برای توسعه توریسم نیز منعکس می باشد که عبارتند از: اهداف اقتصادی، محیطی و اهداف سیاسی و فرهنگی - اجتماعی (Youell, Ray 2000:112). شکل ۱ اهداف توسعه توریسم را با تفصیل بیشتری نمایش می دهد.

شکل ۱ - اهداف توسعه توریسم

منبع: (Youell, Ray, 2000, P112)

آنچه که در همه برنامه ریزی ها و از جمله برنامه ریزی توریسم باید مورد توجه واقع شود، رعایت اصل انعطاف پذیری در برنامه ریزی است. برنامه ریزی توریسم فرایندی پویا است و باید با شرایط زمانی و مکانی متفاوت سازگار باشد.

توریسم و توسعه پایدار

رشد شتابناک صنعت توریسم طی دهه های گذشته و آینده نگرایی های مبتنی بر آن، همراه با تأکیدی که اقتصاد دانان و کارشناسان کشورهای رو به رشد بر تقویت و پشتیبانی این صنعت در جهت اهداف توسعه پایدار در این کشورها قایل هستند، مفهوم تازه ای را در مدیریت توریسم مطرح کرده است که از آن به عنوان «توسعه پایدار صنعت توریسم» یاد می شود. این استراتژی، نه تنها کشورهای در حال توسعه، بلکه جهان صنعتی را نیز شامل می شود (کهن ۱۳۷۷: ۸۰).

در سال ۱۹۸۷ کمیسیون جهانی محیط زیست و توسعه^۱ گزارشی را تحت عنوان «آینده مشترک ما» انتشار داد و در آن «توسعه پایدار» را این گونه تعریف کرد: توسعه ای که نیازهای حاضر را برطرف می کند، بدون این که برآورده شدن نیاز آیندگان را به مخاطره بیندازد. به عبارت دیگر، توسعه پایدار توجه دراز مدتی به تأثیر توسعه بر محیط زیست و ذخایر جهانی دارد و نیز به نظارت، حسن تدبیر و انصاف توجه می کند. به عبارت ساده تر، این اطمینان را می دهد که فعالیت های اقتصادی مانند گردشگری، قابلیت تداوم دارند (شارپلی، ۱۳۸۰: ۱۲۰-۱۱۹).

اولین کنفرانس جهانی جهانگردی پایدار در ۸ مه ۱۹۹۵ در مادرید برگزار شد. در مراسم افتتاحیه این کنفرانس، رئیس سازمان جهانی جهانگردی اعلام کرد که آینده جهانگردی بستگی به حفاظت منابع طبیعی و محیط های فرهنگی دارد. به اعتقاد صاحب-نظران، قدرت جهانگردی در اقتصاد جهانی بدین معنی است که این صنعت نقش حساسی در توسعه پایدار ایفا می کند (کاظمی، ۱۳۸۰: ۱۲۹).

یکی از جنبه های مهم توسعه پایدار، تأکید بر جهانگردی مبتنی بر جامعه است. در این رویکرد به جهانگردی و دخالت جامعه در فرایند برنامه ریزی و توسعه و پیشبرد انواع جهانگردی پرداخته می شود که فوایدی برای اجتماعات محلی ایجاد کند. این رویکرد فزونی را به کار می برد تا تضمین کند که بیشتر منافع توسعه جهانگردی به ساکنان محلی

۱. WCED = World Commission on Environment and Development

و نه غیر سکنه تعلق می گیرد. به حداکثر رساندن منافع ساکنان معمولاً منجر به این می شود که آنها جهانگردی را بهتر بپذیرند و در حفظ منافع آن فعالانه شرکت کنند (عبدالله زاده، ۱۳۷۹: ۱۸).

توسعه گردشگری پایدار عبارت است از: گسترش این صنعت و جذب گردشگرها به کشور با استفاده از منابع موجود به گونه ای که ضمن پاسخ دادن به نیازهای اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و ضوابط قانونی جامعه و همچنین انتظارات گردشگرها، بتوان وحدت و یکپارچگی، هویت فرهنگی و سلامت محیط زیست، رشد اقتصادی و رفاه مردم و میهمانان آن ها را به گونه ای متوازن و پیوسته تأمین کرد (منصوری، ۱۳۸۱: ۳۷).

در توسعه پایدار جهانگردی باید اصل انعطاف پذیری و تغییر همواره مراعات شود و تحت عنوان تعیین شیوه ها و روش های کار در این حوزه، جلوی نو آوری ها، ابداعات جدید و تجربه های نوین هرگز گرفته نشود. در توسعه پایدار باید در هر لحظه بتوان با تغییرات و تحولات محیطی هماهنگ شده به انتظارات و توقعات جدید جهانگردان پاسخ داد (الوانی، ۱۳۷۳: ۱۷۲).

هدف اصلی گردشگری پایدار، ارائه روش های منطقی در بهره برداری از منابع طبیعی و انسانی و ممانعت از به کار گیری غیر منطقی این منابع است. به دلیل آن که توسعه پایدار گردشگری دارای دو جنبه حفاظت از محیط زیست و منابع و میراث فرهنگی جوامع است، بنابراین گردشگری پایدار باید با سیاست مشخص و مدونی به اجرا درآید تا بتواند حرکت امید بخش این صنعت در توسعه همه جانبه کشور را تضمین کند (منصوری، ۱۳۸۱: ۳۸).

طی همایش جهانی موسوم به «مستولان رسمی و محلی: سیاستگذاران صنعت گردشگری» که در سال ۱۹۹۶ در بالی برگزار گردید، دولت اندونزی اعلامیه بالی در زمینه گردشگری را پخش کرد که حاوی چهار رهنمود اصلی برای توسعه گردشگری بود:

- ۱ _ توسعه صنعت گردشگری باید در راستای رفاه حال جوامع محلی باشد،
- ۲ _ توسعه صنعت گردشگری باید بین منافع جوامع محلی و منافع گردشگران جانب اعتدال را نگهدارد، یعنی بر مبنای مساوات استوار باشد،
- ۳ _ توسعه صنعت گردشگری باید بر مبنای برنامه ریزی دقیق با مشارکت گسترده جوامع محلی به انضمام زنان، جوانان و مردم و بخش خصوصی صورت پذیرد،

۴ _ توسعه صنعت گردشگری باید به گونه ای انجام گیرد که نه تنها سبب افزایش عواید و درآمدها در سطح دولتی و ناحیه ای شود، بلکه کیفیت زندگی را در سطح اجتماع بهبود بخشد (لومسدن، ۱۳۸۰: ۳۸۰).

تفریحگاه های توریستی

در بررسی رفتارها و فعالیت های تفریحی افراد جامعه، به این نکته پی می بریم که تغییر مکان برای بازسازی ذهنی و بدنی افراد نقش مهمی ایفا می کند ولی شهرهای موجود به دلایل مختلف امکان و قابلیت پاسخگویی به این نیازها را ندارند. از این رو است که حرکت عظیمی از طرف شهرها به مناطق پس کرانه شهری به منظور تفرج و بازخودبایی فردی به چشم می خورد. حتی در صورتی که بخشی از این نیازهای تفریحی در شهرها برآورده شود، به دلیل وجود شخص در حیطه شهری و نیز محدودیت تحرک و فعالیت در حیطه مسکونی و زندگی، کمبود و نیاز تفریحی به طور مستمر باقی خواهد ماند. در شهر محدودیت و تبعیت از بسیاری از قوانین شهری و زندگی اجتماعی مطرح است (میکائیلی و حسین زاده، ۱۳۸۰: ۲۰).

یکی از رایج ترین اشکال جهانگردی نوین، نوعی از توسعه مبتنی بر ایجاد تفریحگاه (استراحتگاه) برای جهانگردان است. یک تفریحگاه توریستی را می توان به عنوان یک مقصد توریستی تعریف کرد که نسبتاً خود کفا است. این نوع تفریحگاه معمولاً دامنه وسیعی از خدمات و امکانات جهانگردی، از جمله امکانات تفریحی و استراحتی را ارائه می کند (عبدالله زاده، ۱۳۷۹: ۳۰).

توسعه جهانگردی به طور متمرکز (ایجاد تفریحگاه) در مقابل توسعه پراکنده، چندین مزیت دارد (منبع پیشین: ۴۲):

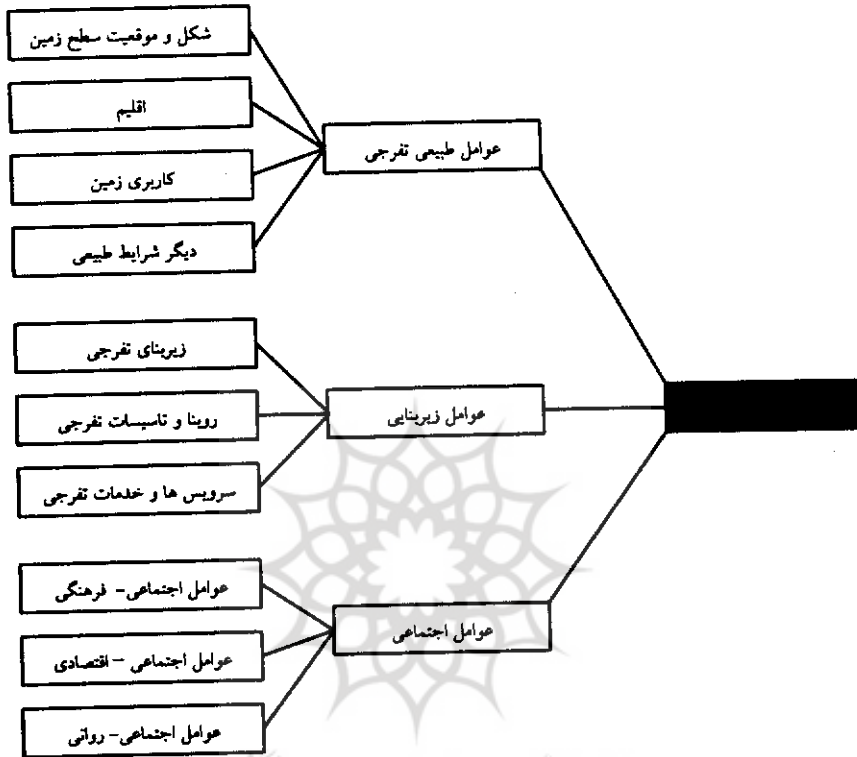
□ ایجاد فرصت بهتری برای برنامه ریزی توسعه منسجم و استفاده از کنترل های عمرانی، طراحی و محیطی،

□ تأمین کارآمدتر دسترسی به حمل و نقل و سایر زیربناها،

□ سهولت دسترسی جهانگردان به تسهیلات و خدمات به علت نزدیکی آنها به هم،

□ قابلیت توسعه متراکم برای حمایت از تنوع و تخصص بیشتر تسهیلات و خدمات،

□ تحدید هرگونه اثرات منفی محیطی و اجتماعی - فرهنگی در نواحی خاص.

نمودار ۱ - عوامل موثر بر تفریح

منبع: میکایلی و حسین زاده، ۱۳۸۰: ۲۶

مکان یابی

محل های ایجاد و توسعه تفریحگاه های توریستی باید بر اساس معیارها و ضوابط معینی انتخاب شوند از جمله:

☑ قرار گرفتن در یک مکان جذاب از قبیل ساحل، کوهستان، یک ناحیه باستانی و تاریخی،

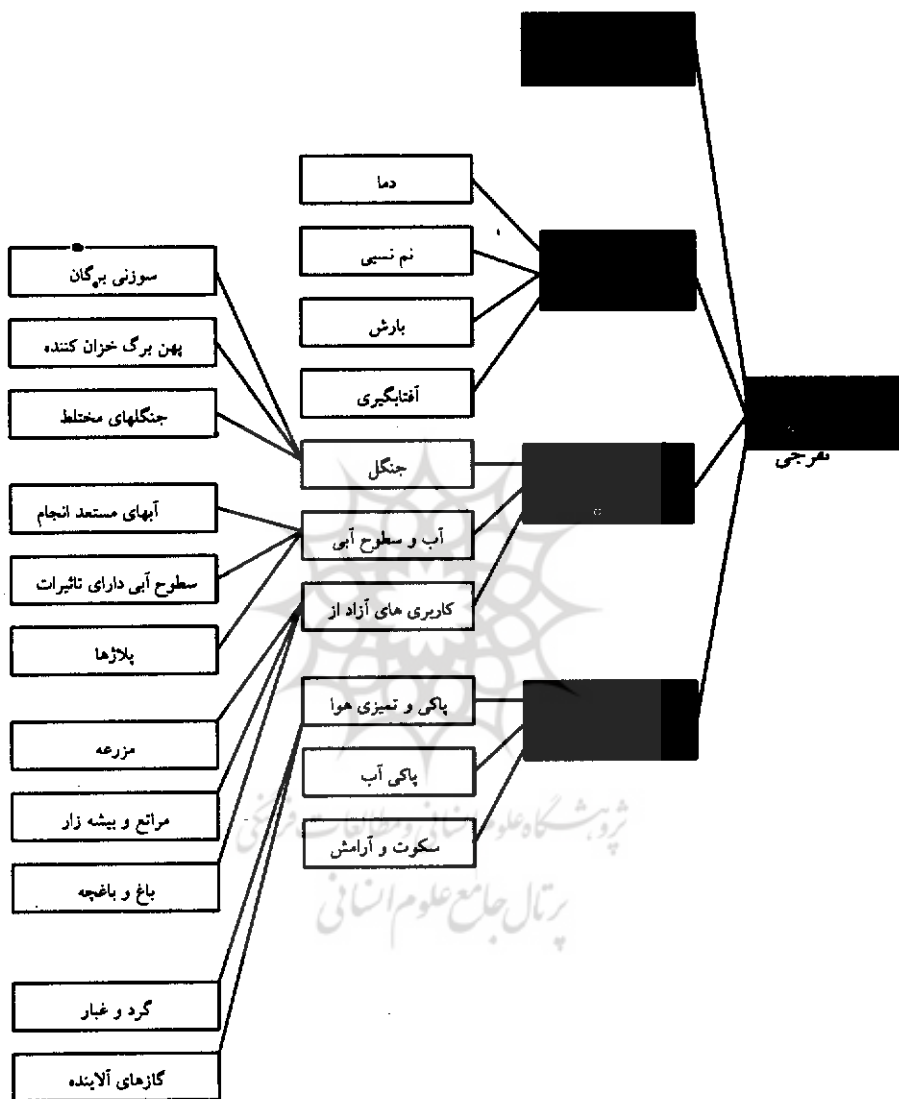
☑ دسترسی آسان به زیربناها مانند آب، برق، مخابرات، راه ارتباطی و غیره،

☑ همخوانی با کاربری های مجاور بدون آلودگی بصری، صوتی، بو و ...،

☑ در دسترس بودن نیروی انسانی جهت کار در جهانگردی،

☑ دید مثبت ساکنان محل به توسعه جهانگردی.

نمودار ۲ - عوامل طبیعی تفرجی

منبع: میکائیلی و حسین زاده، ۱۳۸۰: ۲۵

برنامه ریزی و طراحی

هدف اساسی برنامه ریزی تفرجی، ایجاد مطلوب ترین توازن پایدار در دراز مدت مابین منابع تفرجی محدود و نیز تمایلات و خواست های تفرجی انسان های استفاده کننده می باشد.

برنامه ریزی تفرجی فرایندی است که اوقات فراغت افراد را به فضا و مکان مرتبط می کند. این برنامه ریزی هنر و علمی است که مفاهیم و روش های مربوط به گرایش های علمی بسیاری را به منظور فراهم کردن فرصت های فراغتی در شهرها مورد استفاده قرار می دهد. برنامه ریزی تفرجی به طور سنتی با برنامه ریزی منبع و با طرح - ریزی تسهیلات و امکانات مورد شناسایی واقع شده است. تأکید کلان بر روی حمایت از نگهداری فضای باز^۱ و نیز توسع^۲ه این گونه فض^۳اها به منظور فعالیت های تفرجگاه^۲ می باشد (میکائیلی و حسین زاده، ۱۳۸۰: ۲۱).

وینتر باتم^۳ از سه عنصر اساسی که باید در برنامه توریسم مورد ملاحظه قرار گیرند بحث می کند که عبارت اند از: ساکنان محل، دیدار کنندگان و قلمرو دیداری.

توسعه توریسم باید به نحوی اتفاق بیفتد که برای ساکنان محلی نیز به اندازه دیدار کنندگان قابل دسترس باشد، یعنی توسعه باید در توان مالی هر دو باشد.

وینتر باتم در مورد دیدار کنندگان می گوید: هدف موفق در مورد دیدار کننده آن است که بیشتر با کیفیت دیدار کننده سرو کار داشته باشد تا با تعداد آن. دیدار کننده کیفی آن است که دیدار را احتمالاً تکرار کند و به محیط دیداری (هم طبیعی و هم ساخت بشر) احترام بگذارد. قلمرو دیداری نیز به طور ساده ناحیه ای است که جاذبه ها و خدمات جمع شده اند تا این که تجربه توریست ترکیب و افزایش یابد (انتظاری، ۱۳۸۱: ۴۱).

توسعه فیزیکی تفریحگاه توریستی

عادات و تمایلات مردم برای تفریح و استراحت با یکدیگر بسیار متفاوت است. مردم بر حسب سن، پیشینه فرهنگی، تحصیلات، شرایط خانوادگی و توانایی های فردی از تفریحگاه ها استفاده های مختلفی می کنند. به طور ایده آل، این گونه مکان ها باید

1. open space

2. outdoor recreation

3. Winter Bottom

پذیرای فعالیت های گوناگون باشند و برای طیف وسیعی از برنامه های تفریحی موقعیت های مناسبی فراهم کنند (مجنونیان، ۱۳۷۶: ۶۴).

به منظور پاسخگویی به نیازهای فوق و هدایت کنترل شده تفریحگاه های توریستی، اصول زیر باید در توسعه فیزیکی آنها مورد توجه قرار گیرد:

□ مستثنی کردن توسعه از مناطق ناپایدار زمین شناسی (مثل نواحی با فرسایش بالا)،

□ تعیین مناطق توسعه،

□ به حداقل رساندن اثر باد با توجه به ارتفاع، شکل و موقعیت ساختمان ها در میان پوشش گیاهی منطقه،

□ طراحی تمامی تسهیلات و خدمات با حداقل تخریب زیست محیطی،

□ اطمینان از سازگاری مواد و روش های ساخت و ساز با محیط طبیعی،

□ کنترل دقیق تخلیه مناسب تمام زباله ها و مواد زاید یا فرسوده،

□ نظارت بر تخلیه پساب ها به منظور پیشگیری از آسیب دیدن محیط (پور و خسوری، ۱۳۸۰: ۶۵-۶۴).

تا جایی که امکان دارد تسهیلاتی نظیر خطوط برق و تلفن در مناطق فرودست تفریحگاه باید احداث شوند. تمام ساختمان ها، جاده ها و پارکینگ ها از نظر موقعیت و احداث باید طوری انتخاب شوند که با محیط زیست محل هماهنگی لازم را داشته باشند و تاحدامکان نیز نسبت به چشم انداز محیط برجستگی کمتری داشته و از میدان دید خارج باشند. ساختمان ها باید از مواد و مصالح محلی ساخته شده و سبک و نمای بومی داشته باشند. در صورتی که مواد و مصالح مورد نیاز برای احداث جاده ها و ساختمان ها از منابع خارج از مرزهای تفریحگاه تأمین شود، میزان تخریب محیط زیست محل کاهش یافته و مطلوبیت بیشتری خواهد داشت (مجنونیان، ۱۳۷۶: ۴).

مهم ترین اصولی که در برنامه ریزی و طرح ریزی فضاهای تفریحی می بایست مدنظر قرار گیرد به شرح زیر می باشد (میکائیلی و حسین زاده، ۱۳۸۰: ۲۴-۲۳):

□ جهت دهی به ساختار و امکانات محیطی با توجه به نیازها و خواست های افرادی

که تمایل به استفاده از مکان تفریحی را دارند،

□ ایجاد ارتباط و هماهنگی بین خصوصیات اکولوژیکی چشم انداز طبیعی محیط^۱ و

طرحی که مدنظر می باشد،

□ ایجاد حداکثر وابستگی به اصول ساده سازی در طرح ریزی فضاهای تفریحی،

1. Natural landscape

□ طرح ریزی های تفرجی برای این که از قابلیت اجرایی و استفاده بالایی برخوردار باشند، باید توجه اقتصادی داشته و برای استفاده کنندگان (خصوصاً در جامعه ما) کم خرج باشند،

□ طرح ریزی تفرجی باید از نظر مقیاس و اندازه با فرم و کاربرد تفرجی مورد نظر هماهنگ و مرتبط بوده و فضاهای تفرجی نیز باید از هماهنگی خوبی با محیط برخوردار باشند،

□ طرح ریزی های تفرجی باید نیازها و خواسته های گروه های مختلف سنی استفاده کننده را فراهم نمایند،

□ فضاهای جالب توجهی که از تأثیرات بصری و دیداری برخوردارند، اراضی دارای خصوصیات جالب توجه مورفولوژیک، فضاهای جنگلی و کشاورزی و پوشش طبیعی گیاهی که در مجموعه سیمای محیط جای دارند، باید حفظ و حمایت گردند،

□ در ترکیب گیاهی فضاهای تفرجی و بخصوص در فضاهایی که در پهنه محیط - های طبیعی طرح ریزی می شوند، از پوشش طبیعی گیاهی استفاده شده و در کل، خصوصیات ترکیب گیاهی باید با محیط طبیعی هماهنگ باشد.

منطقه بندی و برنامه ریزی کاربری زمین

شیوه منطقه بندی فضاها برای تعیین کاربری زمین، بویژه در زمینه ساخت استراحتگاه ها و گردشگاه های جهانگردی بسیار مفید است. با این شیوه توسعه جهانگردی در فضاهای ویژه و مناسبی انجام می پذیرد و در نتیجه فضاهای دیگر دست نخورده باقی می ماند.

برنامه ریزی کاربری زمین^۱ نیز فرایندی است که در مقیاس محلی، منطقه ای و ملی انجام می گیرد و شامل ارزیابی قابلیت های زمین^۲، ارزشگذاری زمین^۳، ارزشیابی زمین^۴، ارزیابی مناسب بودن زمین^۵ و ارزشیابی فیزیکی زمین^۶ می باشد (جی بارو، ۱۳۸۰: ۱۶۲).

1. Land use planning

2. Land capability assessment

3. Land appraisal

4. Land evaluation

5. Suitability assessment

6. Terrain evaluation

در طرح های توسعه توریسم، منطقه بندی و برنامه ریزی کاربری زمین امری حیاتی است. این امر چارچوبی در مورد این که چه چیزی را کجا، به چه اندازه و به چه شکلی و سبکی باید ساخت، ارائه می کند. محدودیت های موجود در مورد مصرف زمین با این اندیشه که هر شخص حق دارد آن گونه که می خواهد مالک زمین شود و در آن ساخت و ساز کند، در تعارض است. محدودیت های شخصی در باره موارد زیر وجود دارد:

- ☑ حق ساخت و ساز در زمین،
- ☑ نوع کاربری زمین،
- ☑ آنچه که می توان تخریب کرد یا تخریب نکرد،
- ☑ حداقل و حداکثر بزرگی و کوچکی طرح توسعه،
- ☑ طرح، شکل، موقعیت یابی، سبک معماری و ارتفاع ساختمان،
- ☑ عقب نشینی (فاصله) از جاده ها و دیگر ساختمان ها و خط ساحلی یا کناره رودها،
- ☑ مقررات حاکم بر خود ساختمان ها،
- ☑ مقررات مربوط به فاضلاب و دفع مواد زاید،
- ☑ مقررات مربوط به پارکینگ،
- ☑ مقررات مربوط به مسیرهای دسترسی و حفظ و زیبا سازی مناظر طبیعی (ساماندهی و حفظ درختان) و تضمین برخورد و تعامل صحیح با مناطق اطراف (اعرابی و ایزدی، ۱۳۷۹: ۴-۱۷۲).

ظرفیت برد و طراحی گردشگری

تدوین مؤثر و اجرای واقعی راهبرد (استراتژی) اجتناب از فشار گردشگری بر محیط زیست اغلب بر اساس برآورد ظرفیت برد صورت می گیرد.

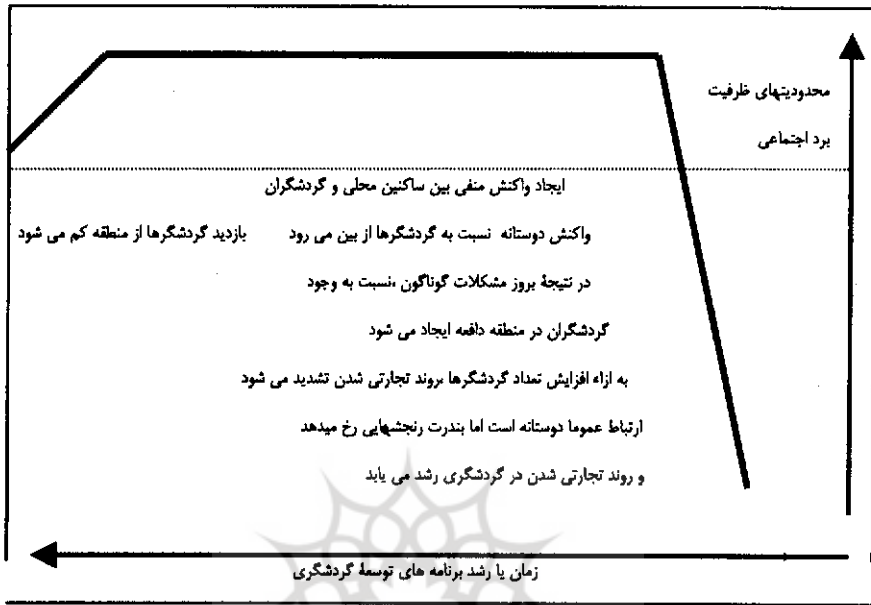
ظرفیت برد را می توان به دو نوع ظرفیت برد فیزیکی و اجتماعی تقسیم کرد. ظرفیت برد فیزیکی بهینه (اپتیمم) شامل حداکثر تعداد گردشگری است که می توانند با استفاده از تسهیلات تفریحی پذیرایی شوند و ضمن حداکثر استفاده از تسهیلات تفریحی، آسیبی به محیط زیست وارد نکنند. تعریف کامل تری که می توان از ظرفیت برد عنوان کرد، عبارت خواهد بود از: میزان بازدید کنندگان از یک ناحیه که ضمن تأمین حداکثر رضایت برای آنها، حداقل خسارت به محیط طبیعی وارد شود. همه این مفاهیم بر محدودیت استفاده بازدیدکنندگان تأکید دارد (پور و خشوری، ۱۳۸۰: ۶۶-۶۵).

ظرفیت برد اجتماعی آن میزان از اثرات انسانی است که فراتر از آن باعث کاهش سطح کیفی تفرج می شود. هر نوع تفرجی از نظر ظرفیت برد اجتماعی دارای حد بهینه ای است. حد قابل تحمل شمار بازدید کنندگان نسبت به انواع فعالیت هایی که می توانند انجام دهند و انواع و اشکال توسعه ای که در هر واحد از چشم اندازها می تواند سازگاری داشته باشد، حد بهینه ظرفیت برد اجتماعی است (مجنونیان، ۱۳۷۶: ۵۳).

پنج عنصر ظرفیت پذیرش مقصد را مشخص می کند که دو عنصر آنها کمی و سه عنصر دیگر کیفی هستند:

- ۱- آسیب: تعداد دیدار کنندگان بدون ایجاد آسیب قابل اندازه گیری به محیط زیست،
  - ۲- تأخیر: تعداد دیدار کنندگان بدون ایجاد تأخیرهای غیر قابل تحمل در استفاده و لذت بردن از جاذبه ها برای مردمی که باید در صف یا ترافیک انتظار بکشند،
  - ۳- ازدحام بیش از حد: تعداد بازدید کنندگان بدون ایجاد احساس ازدحام بیش از حد، به گونه ای که مردم به یکدیگر تنه زنند و فشار ندهند،
  - ۴- سیمای عمومی: تعداد دیدار کنندگان در مقصد و اطراف آن بدون این که سیمای عمومی آن و محیط و هوای آن را تغییر دهند،
  - ۵- واکنش: تعداد بازدید کنندگان قبل از آن که واکنشی قوی (در مورد بخشی از جمعیت محل) در پاسخ به فشارهایی که خارج از اندازه صورت گیرد. هنگامی که دین، زبان، میراث فرهنگی و آداب و سنن تهدید شوند، مردم محل احساس می کنند که فرهنگ آنها مورد هجوم قرار گرفته است (داس ویل، ۱۳۷۹: ۱۷۶).
- مشکلات محیطی غالباً در فصل پر ازدحام رخ می دهند، موقعی که بار اضافی بر زیر بناها تحمیل می شود و جاذبه ها، تسهیلات و خدمات بیش از حد مورد استفاده قرار می گیرند. اتخاذ فنون کاهش موسمی بودن جهانگردی، بویژه استفاده از ناحیه های متعدد جهانگردی در فصل شلوغ یکی از روش های سودمند در این مورد است (عبدالله زاده، ۱۳۷۹: ۵۴-۵۳).

چند عامل در فصلی بودن جهانگردی نقش دارند که شرایط جوی، ایام برگزاری جشن ها و تعطیلات مدارس مهم ترین آنها است. همه این عوامل در درجه اول جهانگردی تفریحی را تحت تأثیر قرار می دهد.

شکل ۳ - ظرفیت برد و ارتباط بین گردشگرها و ساکنین محلی

منبع: پور و خشوری، ۱۳۸۰: ۱۷۷

برای دستیابی به توسعه پایدار گردشگری، برنامه ریزان و مدیران باید قادر به تعریف آستانه ظرفیت پذیری و سنجش آن باشند. عوامل دخیل در تعیین آستانه ظرفیت پذیری عبارتند از:

- الف) عوامل فیزیکی بویژه منابع طبیعی، فضا و تسهیلات،
- ب) عوامل بوم شناختی، بویژه گیاهان و جانوران موجود در یک منطقه و اکوسیستم،
- ج) عوامل اجتماعی که از نظر میزبان شامل همه عوامل تشکیل دهنده کیفیت زندگی برای میزبان می باشد و از نظر بازدیدکنندگان همه عواملی را در برمی گیرد که تجربه بازدیدکننده را کیفیت می بخشد،
- د) عوامل فرهنگی بویژه میراث، زبان، مذهب، آداب و رسوم و سنت ها (سینایی، ۱۳۷۳: ۱۸۹).

ارزیابی پیامدهای زیست محیطی

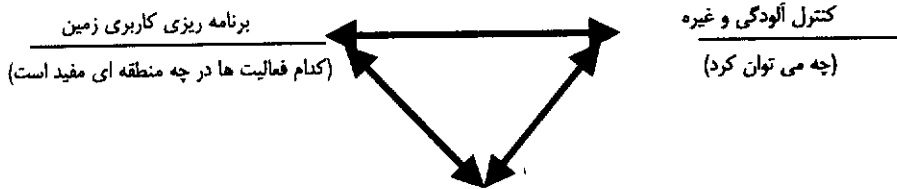
گسترش گردشگری در یک مکان با همه منافع و مزایای می تواند در صورت نبود برنامه ریزی مناسب، تخریب های اجتماعی و محیطی در بر داشته باشد. جهت پیشگیری از بروز پیامدهای جدی اجتماعی و زیست محیطی، ارزیابی پیامدهای گردشگری امری ضروری است.

ارزیابی پیامدهای زیست محیطی^۱ بایستی به عنوان یک جزء قطعی سیکل پروژه در نظر گرفته شود. این فرایند بخشی از اطلاعات مورد نیاز تصمیم گیرندگان است تا آنها را در رسیدن به تصمیمات منطقی جهت تکمیل پروژه قادر سازد. ارزیابی پیامد زیست محیطی باید از آغاز به سیکل پروژه اضافه شود و تا زمان تکمیل و حتی در اثنای مدیریت با آن مشارکت کند. در نهایت لازم است با انجام اقداماتی، همکاری سرمایه گذاران و مشارکت مردمی را نیز در مدیریت زیست محیطی جلب نمود (پور و خشوری، ۱۳۷۷: ۹).

انجام ارزیابی اثرات محیطی برای هر پروژه جهانگردی (و نیز برای تمام پروژه های مهم) حایز اهمیت است. این روش تضمین می کند که پروژه های خاص هیچ گونه مسایلی جدی محیطی ایجاد نخواهند کرد. چنانچه معلوم شود که یک پروژه پیشنهادی مسایلی ایجاد خواهد کرد، نباید تصویب و تأیید شود مگر آن که تغییر یابد تا قابل قبول باشد. ارزیابی اثرات محیطی باید تمام اثرات محیطی، اقتصادی و اجتماعی - فرهنگی را شامل شود. برای مثال، حتی با آن که پروژه ای منافع اقتصادی بسیار زیادی را به وجود می آورد، ممکن است مسایلی محیطی و اجتماعی غیر قابل قبولی تولید کند، بنابر این پروژه مزبور نباید بدون ایجاد اصلاحات در آن، مورد تأیید واقع شود (عبدالله زاده، ۱۳۷۹: ۵۹).

1. Environmental impact assessment

ارزیابی اثرات زیست محیطی

ارزیابی اثرات اجتماعی

تجزیه و تحلیل هزینه - سود

(اثرات چه هستند؟ چه کسانی از این اثرات متاثر می شوند؟ راه حل های مختلف کدامند؟)

شکل ۴ - چگونه ارزیابی اثرات زیست محیطی می تواند در برنامه ریزی لحاظ شود؟

منبع: کریستوفر، ۱۳۸۰: ۱۴۶

شکل ۵ - ارزیابی پیامدهای زیست محیطی (EIA) و سیکل پروژه

ماخذ: پوروخشوری، ۱۳۷۷: ۱۸

اثرات زیست محیطی فعالیت های صنعت توریسم در چهار محور عمده بررسی و تحلیل می شوند:

- اثرات بر محیط فیزیکی شامل خاک، آب، اقلیم، صوت و بارندگی،
- اثرات طبیعی شامل تأثیرات بر زندگی گیاهی، جانوری و زیستگاه های طبیعی،
- اثرات اجتماعی و فرهنگی شامل تأثیرات بر بهداشت، فرصت های شغلی، مسکن و فرهنگ،

□ اثرات بر طرح های توسعه شامل تأثیرات بر توسعه کشاورزی، صنعتی، خدمات، آمایش سرزمین و کاربری اراضی (سازمان ایرانگردی و جهانگردی، ۱۳۸۱: ۴).

برنامه ریزی و مشارکت مردمی

برنامه ریزی به نفع مردم صورت می گیرد و آنها باید در برنامه ریزی و توسعه جهانگردی در مناطق خود دخیل باشند. از طریق این مشارکت، توسعه جهانگردی اتفاق نظر مردم را از آنچه که آنها می خواهند نشان خواهد داد. همچنین اگر ساکنان در تصمیمات مربوط به توسعه و برنامه ریزی شرکت کنند و متوجه مزایای امر جهانگردی باشند، احتمالاً بیشتر از آن حمایت خواهند کرد.

چنانچه برنامه ریزی ها و حتی طرح ریزی های تفریحی تحت الشعاع و بازتابی از آرا و نظرات مراجع تصمیم گیری مرکزی باشد و به طور محدود و نسبی با مشارکت مردم و مطالعات و بررسی های حرفه ای برنامه ریزان هماهنگ نباشد، به طور حتم به شکست می انجامد و اگر از تلفیق مناسبی با گرایش های فرهنگی - ملی و جنبه های اشتغال زایی و نیازها و توان های اقتصادی جامعه برخوردار نباشد، این کمبودها و کاستی ها بیشتر نمایان شده و در نتیجه نیازها و درخواست های واقعی مردم - چه استفاده کنندگان و چه سرویس دهندگان - آن طور که شایسته است برطرف نخواهد شد و چه بسا که جامعه دچار سردرگمی و بی هدفی شود. اغلب نارسایی ها ریشه در بافت اجتماعی و سیاسی دارد و عقل و منطق حکم می کند که به جای پرداختن به شکل و ظاهر قضایا، محتوا و باطن آنها هدف قرار گیرد و برای رفع موانع و مشکلات نیز راهکارهای راهبردی و مردم سالارانه و جامعه پسند ارائه گردد (میکایلی و حسین زاده، ۱۳۸۰: ۲۳).

نتیجه گیری

در مقاله حاضر که با هدف ارائه درآمدی بر برنامه‌ریزی تفریحگاه‌های توریستی تهیه شده، پس از نظری اجمالی به برنامه‌ریزی توسعه پایدار توریسم، به تبیین اصول اساسی برنامه‌ریزی توسعه تفریحگاه‌های توریستی پرداخته شد. در جمع بندی از مطالب ارائه شده، به این نکته تأکید می‌شود که با توجه به سرعت گسترش و نقش بسیار مهم صنعت توریسم در ایجاد اشتغال و درآمد، برنامه‌ریزی برای هدایت آن جهت نیل به توسعه گردشگری پایدار ضروری است. علاوه بر این، توسعه صنعت توریسم، همانند بسیاری از فعالیت‌ها که با مکان در ارتباط هستند، در صورتی که بدون برنامه‌ریزی و به صورت غیر معقول توسعه یابد، می‌تواند مخرب باشد. گسترش بدون برنامه توریسم، نه تنها در زمینه‌های فرهنگی و اقتصادی - اجتماعی تأثیر منفی بر جای می‌گذارد، بلکه می‌تواند پیامدهای منفی زیست‌محیطی بسیار جدی نیز به دنبال داشته باشد.

برنامه‌ریزی تفریحگاه‌های توریستی یکی از راهکارهای توسعه توریسم می‌باشد که می‌تواند توسعه توریسم را به صورت کنترل شده و با توجه به ظرفیت برد و توان مناطق هدایت نموده و آثار منفی گردشگری را به حداقل برساند و از این طریق ما را به هدف نهایی که همانا توسعه پایدار توریسم است رهنمون گردد.

از جمله اصول اساسی که برای نیل به اهداف فوق در برنامه‌ریزی تفریحگاه‌های توریستی باید مد نظر بوده‌باشد، چهار اصل زیر از اهمیت فوق‌العاده بالایی برخوردار هستند:

- توسعه گردشگری مستلزم مشارکت بخش‌های مختلف جامعه است.

- برنامه‌ریزی در سطح محلی باید بازتاب دهنده اهداف برنامه‌ریزی‌ها در سطح ناحیه ای و ملی باشد.

- در طرح‌های توسعه توریسم، منطقه بندی و برنامه ریزی کاربری زمین امری حیاتی است.

- انجام ارزیابی اثرات محیطی برای هر پروژه جهانگردی از اهمیت خاصی برخوردار می‌باشد.

با برنامه ریزی اصولی و توجه به مبانی لازم در مکان یابی و شکل دهی تفریحگاه - های توریستی، زمینه مساعد برای بهره مندی از مزایای صنعت توریسم فراهم آمده و پیامدهای منفی آن به حداقل کاهش خواهد یافت.

فهرست منابع

الف - منابع فارسی

- الوانی، سید مهدی (۱۳۷۳): «سازو کارهای لازم برای توسعه پایدار جهانگردی»، مجموعه مقالات دومین سمینار اجلاس ملی ایرانگردی و جهانگردی، تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات ایرانگردی و جهانگردی.
- پور و خشوری، سیده زهرا (۱۳۸۰): راهکارهای توسعه بهینه زیست محیطی در گردشگری ساحلی، تهران: سازمان حفاظت محیط زیست.
- پور و خشوری، سیده زهرا (۱۳۷۷): «ترویج توریسم پایدار در ناحیه ساحلی»، محیط زیست، شماره ۲۴.
- جی بارو، کریستوفر (۱۳۸۰): اصول و روش های مدیریت زیست محیطی، ترجمه مهرداد اندرودی، تهران: نشر کنگره.
- حسین زاده دلیر، کریم (۱۳۸۰): برنامه ریزی ناحیه ای، تهران: انتشارات سمت.
- حیدری چیانه، رحیم (۱۳۸۳): «ارزیابی برنامه ریزی صنعت توریسم در ایران»، رساله دکتری جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه تبریز.
- داس ویل، راجر (۱۳۷۹): مدیریت جهانگردی مبانی راهبردها و آثار، ترجمه سید محمد اعرابی و داود ایزدی، تهران: دفتر پژوهش های فرهنگی، چاپ دوم.
- سازمان ایرانگردی و جهانگردی (۱۳۸۱): خلاصه عملکرد برنامه ملی توسعه گردشگری در ایران، تهران: دفتر هماهنگی برنامه ملی توسعه گردشگری.
- سازمان جهانی جهانگردی (۱۳۷۹): برنامه ریزی ملی و منطقه ای جهانگردی، ترجمه دکتر محمود عبدالله زاده، تهران: دفتر پژوهش های فرهنگی.
- سینیایی، وحید (۱۳۷۳): «توسعه پایدار و گردشگری»، مجموعه مقالات دومین اجلاس ملی ایرانگردی و جهانگردی، مرکز مطالعات و تحقیقات ایرانگردی و جهانگردی.
- شاریلی، ریچارد (۱۳۸۰): گردشگری روستایی، ترجمه رحمت الله منشی زاده و فاطمه نصیری، تهران: نشر منشی.
- کاظمی، مهدی (۱۳۸۰): «فرهنگ زیر بنای جهانگردی پایدار»، مجله علوم انسانی دانشگاه سیستان و بلوچستان، شماره ۱۷.

- کلی، مایکل ای. (۱۳۸۱): «برنامه ریزی توریسم: به هنگام برنامه ریزی به چه نکاتی باید توجه داشت؟»، ترجمه بهزاد انتظاری، رشد آموزش جغرافیا، شماره ۶۲.
- کهن، گوئل (۱۳۷۷): «صنعت توریسم و توسعه پایدار نمادی از مدیریت پویا»، محیط شناسی، شماره ۲۱.
- گی، چاک ی. (۱۳۷۷): «جهانگردی در چشم اندازی جامع، ترجمه علی پارساییان و سید محمد اعرابی، تهران: دفتر پژوهش های فرهنگی.
- لومسدن، لس (۱۳۸۰): «بازاریابی گردشگری»، ترجمه ابراهیم گوهریان، تهران: دفتر پژوهش های فرهنگی.
- مجنونیان، هنریک (۱۳۷۶): «طرح ریزی پارک های ملی: پارکداری، تهران: انتشارات سازمان حفاظت محیط زیست.
- محلاتی، صلاح الدین (۱۳۸۱): «محیط زیست طبیعی و توسعه جهانگردی پایدار»، اطلاعات سیاسی - اقتصادی، شماره ۱۸۶ - ۱۸۵.
- مطلبی، محمد (۱۳۸۰): «درآمدی بر بسط الگوهای پایداری در طراحی فضاهای سبز شهری»، پیام سبز، سال اول، شماره اول.
- منصوری، علی (۱۳۸۱): «گردشگری و توسعه پایدار»، رشد آموزش جغرافیا، شماره ۶۳.
- میکاییلی، علیرضا و نرگس حسین زاده (۱۳۸۰): «برنامه ریزی و طراحی تفریحی و اوقات فراغت»، پیام سبز، سال اول، شماره اول.

ب - منابع خارجی

- Youell, Ray (2000); **Vocational A-level Travel and Tourism**,
Dorchester, Dorest, Longman.

شروېشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی